

ประวัติศาสตร์จังหวัดตาก

สมัยก่อนกรุงสุโขทัย

ตากเป็นเมืองที่สร้างขึ้นก่อนสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมืองเดิมตั้งอยู่บนดอยเล็ก ๆ ลูกหนึ่ง อยู่เหนือที่ว่าการอำเภอบ้านตากในปัจจุบันนี้ไปประมาณ ๔ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากแม่น้ำปิงไปทางทิศตะวันตก ๔๐๐ เมตร ที่หมู่บ้านท่าพระธาตุ ตำบลเกาะตะเภาอำเภอบ้านตาก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จมาประทับที่เมืองตากในสมัยนั้น เดิมเป็นเมืองที่พวกมอญมาสร้างขึ้นไว้ เพราะอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงและอยู่ตรงปากน้ำวังทางไปเมืองนครลำปางออกลำน้ำปิง เป็นเส้นทางสำคัญในทางคมนาคมในสมัยนั้น แต่เนื่องจากยังไม่มีผู้ใดเคยทำการสำรวจโดยละเอียด และกรมศิลปากรก็ยังไม่เคยทำการขุดค้น จึงไม่ปรากฏร่องรอยในทางโบราณคดีอันจะแสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองของมอญแต่อย่างใด^๒

แต่มีข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ถ้าเมืองตากเป็นเมืองที่พวกมอญมาสร้างไว้จริง ก็เป็นเรื่องก่อนสมัยกรุงสุโขทัย เพราะปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๑๕๐๐ มอญก็ได้ครอบครองเมืองนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าเมื่อพ่อขุนบางกลางท่าวและพ่อขุนผาเมืองยึดอำนาจจากขอมและประกาศตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นเป็นอิสระ เมืองต่าง ๆ ที่มีคนไทยเป็นเจ้าของก็ยอมรวมกับอาณาจักรสุโขทัยทั้งหมด และโดยเฉพาะเมืองตากนี้ปรากฏว่า ได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัยแต่โดยดีตั้งแต่ต้น ถ้าเป็นเมืองที่มีชนชาติอื่นที่ไม่ใช่ไทยปกครองอยู่ เห็นจะไม่ยินยอมร่วมมือกันโดยง่ายตายเช่นนั้น^๓

นอกจากนี้ในหนังสือประวัติศาสตร์ชาติไทย ของพระบริหารเทพธานี ได้กล่าวถึงความสำคัญของเมืองตากว่า เดิมเคยเป็นเมืองราชธานีของแคว้นเหนือมาก่อน ต่อมาในสมัยพระยาภาพ-วรรณดิส ได้ย้ายจากเมืองตากไปครองเมืองละโว้แทน เมืองตากจำถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้าง ต่อมาเมื่อพระนางจามเทวี เสด็จขึ้นไปครองเมืองหริภุญไชย ในราว พ.ศ. ๑๒๐๐ พระนางได้บูรณะเมืองตาก ขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงน่าที่จะช่วยยืนยันว่าเมืองตากเป็นเมืองที่มีมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัยได้อีกทางหนึ่ง

สมัยกรุงสุโขทัย

หลังจากที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นเป็นอิสระ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๐๐ จากนั้น ในราว พ.ศ. ๑๕๐๕ ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับเมืองตากขึ้น ครั้งหนึ่งคือ ขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด (อยู่ในอำเภอแม่สอดปัจจุบัน) ยกทัพมาตีเมืองตาก ซึ่งเป็นเมืองชายแดนของกรุงสุโขทัย พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงยกกองทัพมาช่วยป้องกันเมืองตากและได้ปะทะกันที่เชิงดอย นอกเมืองตาก

^๑ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา, อธิบายระยะทางล่องลำน้ำปิงตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๑๗

^๒ ศรี อมาตยกุล, เมืองเหนือและเมืองใต้ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓), หน้า ๒๗๔-๒๗๕

^๓ เพิ่งอ้าง.

ออกไปประมาณสักกิโลเมตรเศษ แต่เนื่องจากภูมิประเทศของเมืองตากเป็นป่าเขาโดยมาก การช่มช้อนพลจึงกระทำได้อย่างสะดวกสบาย ดังปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ต้อนรับพลเข้าไปทางซ้ายเพื่อหวังจะโอบล้อมกองทัพของขุนสามชน แต่ขุนสามชนคงรู้ที่จึงขับพลเลี้ยวเข้ามาทางขวาเข้าโอบล้อมกองทัพของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสียก่อน ไพร่พลในกองทัพของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ไม่เห็นว่าเหตุการณ์จะกลับตรงกันข้ามเช่นนั้น ก็เสียกำลังใจถอยร่นลงมา ขณะนั้นราชโอรสองค์เล็กของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งมีพระชนมายุได้ ๑๙ พรรษา ได้ติดตามมาด้วยเห็นว่าถ้าขับพลปล่อยให้ไพร่พลในกองทัพถอยร่นลงมาเรื่อยเช่นนั้น ผลสุดท้ายต้องพ่ายแพ้อย่างแน่นอน จึงทรงขับช้างต้อนรับพลให้เข้าต่อตีกองทัพของขุนสามชนอีกครั้งหนึ่ง แล้วทรงไสช้างบุกเข้าไปจนถึงตัวขุนสามชน ซึ่งกำลังต้อนรับพลรุกไล่กองทัพของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เข้ามาพ่อขุนรามคำแหงทรงปะทะช้างกับขุนสามชนจนได้กระทำยุทธหัตถีกัน ขุนสามชนสู้ไม่ได้ก็พ่ายหนีไป เมืองตากจึงรอดพ้นจากการรุกรานของขุนสามชน และตลอดสมัยของกรุงสุโขทัยไม่ปรากฏในศิลาจารึกหรือจดหมายเหตุ ๑ เกี่ยวกับเรื่องราวของเมืองตากนี้อีกเลย^๔

เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในการชนช้างคราวนี้ จึงได้มีการสร้างพระเจดีย์แบบสุโขทัย ซึ่งเรียกว่า พระปราสาทหิน สมเด็จ ๕ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าก่อสร้างในสมัยกรุงสุโขทัย ขนาดพระปราสาทสูงตลอดยอดประมาณ ๑๐ วา แต่ไม่เป็นที่ทราบแน่ชัดว่าใครเป็นผู้สร้าง

สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นไม่มีเหตุการณ์ใด ๆ เกี่ยวกับเมืองตาก จนกระทั่งแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ปรากฏว่า ทางประเทศพม่ามีกษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ กษัตริย์องค์นี้ทรงมีอุปนิสัยกล้าหาญ พอพระราชหฤทัยในการทำศึกสงคราม และได้คิดการสงครามพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ทรงพระนามว่าบุเรงนอง ทั้งสองพระองค์นี้ทรงคิดเตรียมกำลังที่จะทำสงครามแผ่อณาจักรให้กว้างขวาง ทรงยกกองทัพไปปราบปรามได้รามัญประเทศและไทยใหญ่ไว้ในอำนาจทั้งสิ้น ครั้นทรงทราบข่าวว่าเกิดจลาจลในกรุงศรีอยุธยาเนื่องจากการผลัดแผ่นดินใหม่ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ทรงเห็นเป็นที่ว่าจะตีเอากรุงศรีอยุธยามาไว้เป็นเมืองขึ้นอีกประเทศหนึ่งได้โดยง่าย จึงโปรดให้กะเกณฑ์กองทัพมาตั้งประชุมพลที่เมืองเมาะตะมะ แล้วเสด็จเป็นจอมทัพยกเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ หมายถึงตีเอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้น แต่เมื่อยกกองทัพมาถึงชานพระนครแล้ว ก็ไม่สามารถจะตีหักเข้าไปได้ ครั้นได้ข่าวว่ามีกองทัพไทยยกลงมาจากหัวเมืองฝ่ายเหนือจะมาตีกระหนาบก็ตกพระทัยจะเลิกทัพกลับไปทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นทางที่ยกเข้ามาแต่เดิมนั้น ก็ทรงเห็นว่าหัวเมืองรายทางที่ผ่านมานั้นยับเยินหมด จะหาเสบียงอาหารเลี้ยงกองทัพได้ยากจึงโปรดให้ยกทัพขึ้นไปทางข้างเหนือ เดินทัพไปออกทางด่านแม่ละเมา แขวงเมืองตาก เพราะทรงเห็นว่ากองทัพของพระองค์มีกำลังมากกว่ากองทัพไทยหลายเท่า คงจะตีหักออกไปได้โดยไมยากลำบากเท่าใดนัก แต่กองทัพพม่าก็ถูกกองทัพของพระราเมศวรราชโอรสของสมเด็จพระมหา

^๔ ตรี อมาตยกุล, อ้างแล้ว หน้า ๒๖๖-๒๖๗

จักรพรรดิกับพระมหาธรรมราชาราชบุตรเขยติดตามตีไปทั้งสองทางและฆ่าฟันร้พลพม่าล้มตายเป็นอันมาก แต่ผลสุดท้ายพม่าวางกลอุบายล้อมจับได้ทั้งพระมหาธรรมราชาและพระราเมศวร สมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องยอมหย่าทัพ เอาช้างพลายศรีมงคลและพลายมงคลทวีปอันเป็นช้างชนะงา ถวายตอบแทนพระเจ้าหงสาวดีแลกเอาพระมหาธรรมราชากับพระราเมศวรกลับมา และปล่อยให้กองทัพของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ยกกลับไปได้โดยสะดวก

ก่อนที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ต่อไป จะขอกล่าวถึงทางคมนาคมที่ติดต่อกันในระหว่างประเทศพม่ากับประเทศไทย ซึ่งมีมาแต่ในสมัยโบราณเสียก่อน เพื่อจะได้เข้าใจภูมิประเทศของจังหวัดตากดีขึ้น คือแต่เดิมมีทางคมนาคมสำหรับไปมา ในระหว่างประเทศไทยกับประเทศพม่าอยู่ ๒ ทาง โดยมีทางมาร่วมกันที่เมืองเมะตะมะ ผู้ที่สัญจรไปมาหรือแม่แต่กองทัพก็ต้องเดินตามทางคมนาคมทั้งสองนี้ มิฉะนั้นจะเดินทางไม่สะดวกเพราะต้องข้ามเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นเขาเชือกกันขวางหน้าอยู่ทางคมนาคมทั้งสองทางนี้ คือสายเหนือออกจากเมืองเมะตะมะขึ้นไปทางแม่น้ำจนถึงบ้านตะพู (เมืองแครง) แล้ว เดินบกมาข้ามแม่น้ำกลีบ แม่น้ำเมย์^๕ แม่น้ำแม่สอด ผ่านเข้ามาทางด่านแม่ละเมา มาลงท่าแม่น้ำปิง ตรงบ้านระแหง (ที่ตั้งเมืองตากปัจจุบัน) ทางสายนี้เป็นทางคมนาคมกับหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยตลอดขึ้นไปจนถึงเมืองเชียงใหม่ ส่วนทางสายใต้นั้นออกจากเมืองเมะตะมะไปตามแม่น้ำอัตรัน (เมืองเชียงกราน) จนถึงเมืองสมิแล้วเดินบกมาข้ามแม่น้ำสะกลิกและแม่น้ำแม่ขันตรีย์ ข้ามภูเขาเข้าแดนไทยทางด้านพระเจดีย์สามองค์ มาลงลำน้ำแควน้อยที่สามสบ แล้วใช้เรือล่องลงมาทางไทรโยคจนออกแม่น้ำแควใหญ่ที่ล้นช้างได้ทางหนึ่ง ถ้าจะเดินบกก็เดินแต่สามสบมาทางเมืองไทรโยคเก่า แล้วตัดข้ามมาลงลำน้ำแควใหญ่ที่เมืองศรีสวัสดิ์ หรือที่ท่ากระดานด่านกรามช้างแล้วเดินเลียบลำน้ำแควใหญ่ลงมาจนถึงเมืองกาญจนบุรีเก่า ซึ่งตั้งอยู่ในทุ่งหญ้าใกล้เขาชนไก่จากเมืองกาญจนบุรีเก่าลงมาเป็นที่ราบจะได้เกวียนเดินทางบกหรือใช้เรือล่องตามลำน้ำลงมาก็สะดวกทั้งสองทาง กองทัพพม่าที่ยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาหรือกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยกผ่านเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์นี้แทบทุกครั้ง

การสงครามได้วางเว้นมาเป็นระยะเวลา ๑๕ ปี ประเทศพม่าได้เปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินใหม่ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ซึ่งยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ นั้นพอกลับไปถึงเมืองหงสาวดีได้ไม่นานเท่าใด ก็เกิดสติฟั่นเฟือนไม่สามารถจะว่าราชการบ้านเมืองได้ บุเรงนองซึ่งเป็นพระมหาอุปราชต้องสำเร็จราชการแทน ในที่สุดพระเจ้าหงสาวดีตะเบ็งชเวตี้ ถูกขุนนางเชื้อชาติมอญคนหนึ่งชื่อ สมิงสอดดุด ทูลลวงให้ไปจับช้างเผือกในป่าใกล้พระนคร แล้วช่วยกันจับพระเจ้าหงสาวดี ตะเบ็งชเวตี้ปลงพระชนม์เสีย บุเรงนองซึ่งเป็นพระมหาอุปราชอยู่จึงทำพิธีราชาภิเษกเป็นพระเจ้าหงสาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๖ และเมื่อเสวยราชสมบัติแล้วไม่นาน พระเจ้ากรุงบุเรงนองก็เริ่มทำสงครามแผ่อณาจักรเรื่อยมาเป็นเวลา ๑๐ ปี จนได้ประเทศน้อยใหญ่ที่มีอาณาเขตติดกับประเทศพม่าไว้ในอำนาจทั้งสิ้นแล้วพระเจ้าบุเรงนองก็ทรงดำริที่จะยatraกองทัพอันเกรียงไกรของพระองค์เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา

^๕ คือแม่น้ำเมย ที่กั้นแดนประเทศไทยกับประเทศพม่า ที่อำเภอแม่สอดทุกวันนี้

ก่อนที่จะยกกองทัพเข้ามา พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองก็หาเหตุอันจะเป็นการจตุชนวนสงครามขึ้นก่อน ด้วยการส่งพระราชสาส์นมาขอช้างเผือกจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ๒ เชือก การที่พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองมีพระราโชบายเช่นนี้ก็เพื่อจะหยั่งพระทัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิดูว่าจะยอมเป็นเมืองขึ้นแก่กรุงหงสาวดีโดยตรงโดยไม่ต้องรบ หรือว่าจะรบลองดูกำลังกันดูก่อนเพราะถ้าสมเด็จพระจักรพรรดิทรงพระราชทานช้างเผือกไปให้ ก็หมายความว่าทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์โดยดี ถ้าไม่พระราชทานก็หมายถึงว่าจะต้องเตรียมรบมีทางเลือกแต่เพียงสองทางเท่านั้น ซึ่งผลที่สุดสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ตริงเลือกเอาข้างการรบเพื่อรักษาพระเกียรติของพระองค์และของประเทศชาติไว้แล้วสงครามก็เกิดขึ้นจริง ๆ ในปี พ.ศ. ๒๑๐๖ นั้น

การสงครามคราวนี้ถึงแม้ว่าเมืองตากจะไม่เป็นสนามรบโดยตรงก็ตาม แต่ก็ได้รับความเดือดร้อนด้วยเนื่องจากเมืองตากอยู่ในเส้นทางที่จะผ่านมาจากเมืองเชียงใหม่ เพราะฉะนั้นกองทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งในเวลานั้นเป็นฝ่ายพม่าได้คุมกองเรือลำเลียงเสบียงอาหารลงมาบรรจบกับทัพหลวงที่เมืองตาก แล้วก็ลาดตระเวนหาเสบียงอาหารในเขตเมืองตากเพื่อสะสมไว้สำหรับเลี้ยงไพร่พลในกองทัพหลวงต่อไป

พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงยกกองทัพเข้ามาทางด้านแม่ละเมา แล้วเข้าตีหัวเมืองทางต่าง ๆ เหนือเรื่อยลงมา และได้รับกับเมืองใหญ่ ๆ หลายเมือง เช่น เมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร และเมืองสุโขทัย แต่ไม่ปรากฏว่าเมืองตากได้สู้รบกับกองทัพของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ทั้งนี้คงจะเนื่องจากเมืองตากเก่าตั้งอยู่เหนือด่านแม่ละเมาขึ้นไปมาก กองทัพพม่ายกเข้ามาทางด้านแม่ละเมาจึงไม่จำเป็นที่จะอ้อมขึ้นไปตีเมืองตากซึ่งอยู่ห่างออกไปตั้ง ๓๐ กิโลเมตรอีก คงเดินทัพตัดตรงเข้ามายังบ้านป่ามะม่วง ซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับบ้านระแหง^๖ แล้วเดินทัพไปทางทิศตะวันออกเข้าตีเมืองสุโขทัยและเมืองพิษณุโลกทางหนึ่ง อีกทัพหนึ่งแยกลงไปได้เข้าเมืองกำแพงเพชร และเมืองนครสวรรค์ เมื่อตีได้หัวเมืองใหญ่ ๆ เหล่านี้แล้วก็รวบรวมกำลังกันยกเข้าตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป

เนื่องจากศึกพม่าในคราวนี้เป็นเหตุให้ไทยคิดเห็นว่า ตัวเมืองตากเก่าตั้งอยู่ลึกเข้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือมาก กองทัพพม่าซึ่งยกเข้ามาทางด้านแม่ละเมาก็เดินทัพเข้ามาได้อย่างสบายโดยไม่ต้องเสียกำลังลิ้มผลเพื่อเข้าตีเมืองตากแต่สักคนเดียว จึงได้ย้ายตัวเมืองลงมาตั้งในที่ซึ่งพม่าเดินทัพผ่าน คือที่บ้านป่ามะม่วง^๗ การย้ายเมืองตากมาตั้งที่บ้านป่ามะม่วงนี้ เข้าใจว่ายังไม่ทันย้ายในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เพราะในแผ่นดินนี้ปรากฏในหนังสือพงศาวดารว่ามัวเตรียมการแต่เรื่องป้องกันข้าศึกที่ยกเข้ามาทางใต้เท่านั้น เช่น รื้อกำแพงเมืองเชื่อมขั้นกันพระนครทั้ง ๔ ทิศออกหมด เพื่อไม่ให้ข้าศึกเข้าอาศัยในเมื่อตีเมืองเหล่านั้นได้ และตั้งเมืองบางเมืองขึ้นใหม่ เช่นเมืองนครไชยศรีกับ

เมืองนนทบุรี ซึ่งเป็นเมืองใกล้พระนครเพื่อจะได้เป็นที่ระดมกำลังสำหรับเรียกคนเข้ารักษาพระนครและจัดหาเสบียงอาหารได้ง่าย

^๖ คือเมืองตากใหม่

^๗ การย้ายเมืองตากในครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทรได้ทรงสันนิษฐานว่าไว้ในหนังสืออธิบายทางล่องลำน้ำปิง สาเหตุที่ย้ายเมืองก็เนื่องจากการคมนาคมติดต่อค้าขาย ระหว่างเมืองตากเก่ากับเมืองมอญไม่สะดวก

การย้ายเมืองตากมาอยู่ที่บ้านป่ามะม่วงนี้ คงจะย้ายมาในแผ่นดินพระมหาธรรมราชา^๔ ภายหลังที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพแล้วเป็นแน่ เพราะปรากฏว่าหลังจากนั้น ไทยเราเตรียมรับศึกพม่าอย่างเต็มที่ เนื่องจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงตระหนักพระราชหฤทัย ดีแล้วว่า ถึงอย่างไรก็ดีก็ต้องรบรับขับเคี่ยวกับกองทัพพม่าเป็นการใหญ่และก็เป็นจริงสมดังพระราชดำริเพราะในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา และในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ปรากฏว่าไทยกับพม่าได้รบกันเป็นมหาสงครามถึง ๗ ครั้ง

เมืองตากที่ย้ายมาตั้งใหม่ที่บ้านป่ามะม่วง มิใช่จะเป็นเมืองหน้าด่านสำหรับป้องกัน กองทัพพม่า ที่จะยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมาเท่านั้น แต่ยังเป็นเมืองที่กองทัพใช้เป็นที่ชุมนุมพล ในเวลาที่จะยกไปตีเมืองเชียงใหม่อีกด้วย เมื่อพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงอำนาจมาก เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งทรงได้เมืองเชียงใหม่มา รวมอยู่ในพระราชอาณาจักรทั้ง ๓ พระองค์นี้ ก็มีปรากฏอยู่ที่เมืองตากนี้ด้วย^๕

หลังจากแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ประเทศไทยก็เว้นว่างจากการทำสงครามขับเคี่ยวพม่ามาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งประมาณว่าไม่ต่ำกว่า ๑๕๐ ปี ในระยะเวลาที่ชาวเมืองตาก ก็อยู่กันอย่างสงบสุข จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๐๘ เงามแห่งการสงครามจึงได้เริ่มฉายแสงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง การสงครามคราวนี้ทำให้ชาวเมืองตากต้องพลอยเดือนร้อนกันไปแทบทุกครัวเรือน เพราะกองทัพพม่า ซึ่งยกมาทางเมืองเชียงใหม่ได้เข้าตีเมืองตากด้วยสงครามคราวนี้น่าจะยกย่องเทิดทูนชาวเมืองตากที่ได้รวมแรงร่วมใจกันต่อสู้กองทัพพม่าแต่เมืองเดียว หัวเมืองเหนืออื่น ๆ แม้จะเป็นเมืองที่ใหญ่กว่า และมีพลเมืองมากกว่าเมืองตากมาก เช่น เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิชัย เมืองกำแพงเพชร และเมืองนครสวรรค์ก็หาเมืองใดต่อสู้กองทัพพม่าแต่อย่างใดไม่ คงปล่อยให้กองทัพพม่าเดินเข้ายึดตัวเมืองได้อย่างสบาย

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวเรื่องราวที่กองทัพพม่าเข้าตีประเทศไทย ครั้งนั้นไว้ในเรื่องไทยรบกับพม่าดังนี้

"ในพงศาวดารพม่าว่า กองทัพที่ยกมาครั้งนี้มีข้ออาณัติอย่าง ๑ คือถ้าที่ไหนต่อสู้พม่าตีได้ ก็เก็บบริวารทรัพย์สมบัติและจับผู้คนทั้งเด็กผู้ใหญ่ชายหญิงเอาไปเป็นเชลยสงครามไปเมืองพม่า บ้านเรือนทรัพย์สมบัติพม่าไม่ต้องการก็ให้เผาผลาญทำลายเสียสิ้น ถ้าที่ไหนผู้คนอ่อนน้อมยอมเข้าเป็นพวกพม่าๆ ให้ทำสัตย์แล้วไม่ทำร้าย เป็นแต่กะเกณฑ์เอาสิ่งของที่พม่าต้องการ เช่น เสบียงอาหารและพาหนะเป็นต้นและเรียกเอาคนมาใช้การงานต่าง ๆ เหมือนอย่างเป็นบ่าวของพม่า"

ดังได้กล่าวมาในตอนต้นแล้ว การสงครามคราวนี้ ปรากฏว่าหัวเมืองรายทาง ๆ เหนือของประเทศไทยไม่มีเมืองใดต่อสู้กองทัพพม่าเลย คงมีแต่เมืองตากแต่เพียงเมืองเดียวเท่านั้น ที่ได้สู้รบกับกองทัพพม่า และเนื่องจากพม่าได้ตั้งกฎเกณฑ์ไว้เช่นนี้แล้วจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าชะตากรรมของเมืองตากจะเป็นอย่างไรต่อไป ทำให้เห็นภาพชัดได้ว่า ในขณะที่พม่าเข้าเมืองได้ บ้านเรือนและทรัพย์สมบัติ

^๔ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐

^๕ เพิ่มอ้าง, หน้า ๒๐

ของชาวเมืองตากตลอดจนผู้คนพลเมืองจะเป็นประการใดบ้าง ย่อมเป็นการแน่นอนเหลือเกินที่จะกล่าวได้ว่า ชาวเมืองตากจะต้องถูกฆ่าฟันล้มตายไปไม่น้อยและบ้านเรือนตลอดจนทรัพย์สินต่าง ๆ ของชาวเมืองก็จะต้องถูกทำลายหรือเผาผลาญไปอย่างไม่มียั้งติงกว่านี้พวกที่รอดตายถ้าหนีเข้าป่าเข้าดงไปไม่ทัน ก็จะถูกพม่าจับไปเป็นเชลย ส่งไปเป็นข้าเป็นทาสมายังประเทศพม่าต่อไปด้วยเหตุนี้ เมืองตากจึงกลายเป็นเมืองร้างอย่างสิ้นเชิง และคงอยู่ในสภาพเช่นนี้ต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี^{๑๐}

สมัยกรุงธนบุรี

ดังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยามาแล้วว่า กองทัพพม่าได้ยกทัพมาทางด่านแม่ละเมา โจมตีและทำลายเมืองตากจนกลายเป็นเมืองร้างไปประมาณ ๕ ปี จนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระเจ้ากรุงธนบุรี) กษัตริย์องค์แรกและองค์เดียวในสมัยนี้ได้ทรงจัดการปกครองหัวเมืองเหนือทั้งปวง ภายหลังจากได้ตีเมืองพิษณุโลกและเมืองฝางได้ใน พ.ศ. ๒๓๑๓ แล้ว ได้ทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองไปครองเมืองเหนือใหม่หมดทุกเมืองรวมทั้งเมืองตากด้วย^{๑๑}

เมื่อเจ้าเมืองใหม่มาครองเมืองตากแล้ว คงจะพยายามเสริมแต่งค่ายคูและหอรบของเมืองตากให้มั่นคงยิ่งขึ้น แล้วพยายามเกลี้ยกล่อมราษฎรให้เข้ามาตั้งทำมาหากินตามถิ่นที่อยู่ของตนเหมือนอย่างเดิม ในขณะที่นั้นเข้าใจว่าพลเมืองของเมืองตากคงจะเหลืออยู่ไม่มากนักประมาณว่าคงจะไม่ถึง ๑,๐๐๐ คน เพราะเมืองกำแพงเพชรเองซึ่งเป็นเมืองชั้นโทและเป็นที่มีได้สู้รบกับกองทัพพม่าไม่ได้รับความเสียหายเท่าใดนัก ก็ยังเหลือพลเมืองเพียง ๓,๐๐๐ คน เท่านั้น

เมืองตากมีเวลาว่างจากการทำศึกสงครามเพียง ๔ ปีเท่านั้น พอถึง พ.ศ. ๒๓๑๗ ก็ต้องเป็นที่ชุมนุมพลของกองทัพไทย เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะทรงยกไปตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง และในเวลาติด ๆ กันนี้ก็เกิดรบกับกองทัพทหารพม่า ซึ่งติดตามคร่อมมอญเข้ามาทางด่านแม่ละเมาอีก แต่การรบคราวนี้เป็นกรรบย่อยกับทหารพม่าที่ติดตามคร่อมมอญเข้ามานั้นเมืองตากจึงไม่ได้รับความเสียหายอย่างใด เรื่องราวที่เกี่ยวกับการสงครามในคราวนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช-นุภาพทรงกล่าวไว้โดยละเอียดในเรื่องไทย รบพม่าดังนี้.-

"สงครามคราวนี้เกิดติดต่อกันกับไทยไปตีเมืองเชียงใหม่ซึ่งกล่าวมาในตอนก่อนมูลเหตุเกิดแต่เรื่องมอญเป็นกบฏขึ้นในเมืองพม่าดังได้บรรยายมาแล้ว พระเจ้ามังระให้อะแซหฺวุ่นกี้ ยกกองทัพลงมาจากเมืองอังวะ ๓๕,๐๐๐ พวกมอญกบฏซึ่งขึ้นไปล้อมเมืองร้างกึ่งสู้พม่าไม่ได้ก็ถอยหนี อะแซ-หฺวุ่นกี้ยกกองทัพมาติดตามลงมา พวกมอญกบฏ จึงอพยพครอบครัวพากันออกจากเมืองมอญจะหนีมาอยู่ในเมืองไทย อะแซหฺวุ่นกี้ให้กองทัพยกตามมาจับครอบครัวมอญที่หนีนั้น พม่าจึงมาเกิดรบขึ้นกับไทย

^{๑๐} ตรี อมาตยกุล, อ้างแล้ว หน้า ๒๗๗-๒๘๘

^{๑๑} ในหนังสือพงศาวดารออกชื่อแต่เจ้าเมืองใหญ่ ๆ เมืองตากเป็นเมืองเล็กจึงไม่มีชื่อเจ้าเมือง แต่ก็กล่าวไว้ว่าดังนี้ "และเมื่อน้อย ๆ ทั้งปวงนั้นก็โปรดให้ขุนนางผู้น้อยซึ่งมีความชอบไปครองเมืองทุก ๆ เมือง" ฉะนั้นจึงน่าจะเชื่อว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีคงจะทรงตั้งเจ้าเมืองมาครองเมืองตากในคราวนี้ด้วย

คร้ามอญที่หนีพม่าเข้าเมืองไทยครั้งนี้ มีหลายพวกและมาหลายทางด้วยกันคร้ามพวกสมิงสุร่ายกลั่นเข้ามาทางด่านเมืองตากก่อน สมิงสุร่ายกลั่นตัวนายได้เฝ้าพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่เมืองตากก่อนเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ทูลให้ทรงทราบ ว่าพวกมอญจะพากันเข้ามาอยู่ในเมืองไทยมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงคาดการณ์ว่าพม่าเห็นจะยกกองทัพตามคร้ามอญเข้ามา จึงตรัสสั่งให้พระยากำแหงวิชิตรักษาพล ๒,๐๐๐ ตั้งคอยรับคร้ามอญอยู่ที่บ้านระแหง แขวงเมืองต่างทาง ๑ และให้พระยายมราช (แขก) คุมกำลังไปตั้งขัดตาทัพอยู่ที่ทำดินแดงในลำน้ำไทรโยคคอยรับคร้ามอญที่จะเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์อีกทาง ๑ แล้วจึงเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ด้วยประมาณการว่า คงจะตีเมืองเชียงใหม่ได้ทันกลับลงมาต่อสู้อุปมาที่ยกเข้ามาทางข้างใต้

ด้วยเหตุนี้พม่าตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ๗ วัน พระเจ้ากรุงธนบุรีก็เสด็จยกกองทัพหลวงกลับลงมา มาถึงนครลำปางก็ได้ทราบว่ามีกองทัพพม่ายกล่วงด่านแม่ละเมาเข้ามาในแดนเมืองตาก จึงรีบเสด็จกลับลงมา พอถึงท่าเมืองตากเมื่อ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำก็ยกกองทัพพม่าที่ยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมานั้น มาใกล้จวนจะถึงเมืองตาก ทำนองในเวลานั้น รีบเสด็จลงมาโดยลำลองมีแต่กองทัพสำหรับรักษาพระองค์ กองอื่นยังตามมาไม่ถึงจึงตรัสสั่งให้หลวงมหาเทพ กับจมื่นไวยวรนาถคุมทหาร ๒,๐๐๐ คน ยกไปตีกองทัพพม่ายกไปก็ได้รับในวันนั้นเอง แต่พม่าพม่าก็ถอยหนีกลับไป ขณะนั้นกระบวนเรือพระที่นั่งคอยรับเสด็จอยู่ที่ค่ายหลวงบ้านระแหง ใต้เมืองตากลงมาระยะทางที่เดินวัน ๑ ด้วยเดิมกำหนดว่าจะเสด็จกลับทางบกจนถึงบ้านระแหง หาได้คาดว่าจะต้องมารบพุ่งกับข้าศึกที่เมืองตากไม่ครั้นทรงทราบว่าหลวงมหาเทพกับ จมื่นไวยวรนาถ ตีพม่าถอยหนีกลับไปทำนองพระเจ้ากรุงธนบุรี จะทรงดำริว่าพม่าที่ถอยหนีไปเป็นแต่กองหน้ากองหลังยังจะตามมาอีกจะวางใจไม่ได้ ถ้าไม่รีบตีให้แตกไปให้หมด ข้าไปพม่าจะรวมกำลังกันยกกลับเข้ามาเป็นกองใหญ่จึงมีรับสั่งให้กองทัพบกสวนทางพม่าลงมาแล้วเสด็จทรงเรือของจมื่นจงกรมวัง รีบล่องลงมาบ้านระแหงในเวลา ๒ ยามค่ำวันนั้นเรือที่ทรงมาโดนต่อล่มลง ต้องว่ายน้ำขึ้นหากทรงพระดำเนินมาจนถึงค่ายหลวงที่บ้านระแหง มีรับสั่งให้พระยากำแหงวิชิตรับยกกองทัพออกไปก้าวสกัดตัดหลัง กองทัพพม่าที่ยกตามเข้ามาทางด่านแม่ละเมาให้ถอยหนีไปให้สิ้นเชิงพระเจ้ากรุงธนบุรีประทับรอฟังอยู่ที่บ้านระแหง ๗ วัน และในระหว่างนั้นที่กรุงธนบุรีมีใบบอกขึ้นไปว่า มีคร้ามอญเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์เป็นอันมาก ก็เข้าพระทัยว่าคงมีกองทัพพม่ายกติดตามคร้ามอญเข้ามาทางนั้นอีก พอได้ทรงทราบว่ากองทัพพระยากำแหงวิชิตรับตีพม่าที่เข้ามาทางด่านแม่ละเมาถอยหนีกลับไปหมดแล้ว ก็เสด็จยกกองทัพหลวงโดยทางชลมารค ลงมาจากบ้านระแหงเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ริมมาทั้งกลางวันและกลางคืน ๕ วันก็ถึงกรุงธนบุรี"

รุ่งขึ้นอีกปีหนึ่ง คือใน พ.ศ. ๒๓๑๘ เมืองตากก็ถูกศึกใหญ่อีกครั้งหนึ่ง คือเมื่อคราวอะแซหุุ่นก็ตีหัวเมืองเหนือ ได้ยกกองทัพเข้ามาทางด่านแม่ละเมา แต่เจ้าเมืองตากเห็นว่ากำลังไพร่พลของเมืองตายน้อยไม่สามารถจะต่อสู้กับกองทัพของอะแซหุุ่นก็ได้ ก็พาครอบครัวราษฎรอพยพหลบหนีออกจากเมืองไป กองทัพพม่าจึงยกจากเมืองตากไปทางบ้านด่านลานหอย ตรงไปยังเมืองสุโขทัย และเมื่อคราวที่อะแซหุุ่นก็ถอยทัพ ก็ถอยผ่านเมืองตากตามไปตามทางเดิม คือทางด่านแม่ละเมาอีกเหมือนกัน ใน

การสงครามคราวนี้เมืองตากคงจะไม่เสียหายมากมายเท่าใดนัก เพราะไม่ได้สู้รบกับกองทัพพม่า แต่หัวเมืองใหญ่ ๆ ของไทย เช่นเมืองพิษณุโลกและเมืองสุโขทัยนั้นเสียหายมาก^{๑๒}

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ สมัยแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กองทัพของพม่าจึงเข้าตีประเทศไทยเป็นการใหญ่โดยพระเจ้าปะดุงกษัตริย์พม่า ทรงโปรดให้จัดกองทัพแบ่งออก ๙ ทัพด้วยกัน และให้กองทัพเหล่านี้ยกเข้าตีเมืองไทยทุกทิศทุกทาง ทั้งทางเหนือทางตะวันตกและทางใต้ กองทัพที่ ๙ ของพระเจ้าปะดุงอันมีจอข่องนรธาเป็นแม่ทัพ ได้ยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมา เมื่อเข้าตีเมืองตากได้แล้ว ก็ยกข้ามฟากมาตั้งอยู่ที่บ้านระแหง เพื่อรอฟังผลการรบของกองทัพอื่น ๆ ต่อไป แต่เนื่องจากจอข่องนรธาได้ทราบข่าวว่ากองทัพพม่าอีกกองหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ที่ปากพิงถูกกองทัพไทยตีแตกกลับไปแล้ว และบางทีได้ทราบข่าวว่ากองทัพหลวงซึ่งพระเจ้าปะดุง ทรงเป็นจอมพลยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ถอยกลับไปแล้วด้วย เฉพาะฉะนั้นเมื่อได้ทราบข่าวว่ากองทัพไทยยกตามขึ้นไปถึงเมืองกำแพงเพชร จึงไม่รอต่อสู้รบถอยหนีกลับไปด่านแม่ละเมา

หลังจากสงครามคราวนี้ ก็ไม่มีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้นกับเมืองตากอีก ชาวเมืองตากที่อพยพหลบหนีเข้าศึกเข้าป่าเข้าดงไปก็ค่อย ๆ กลับเข้ามาหากินอยู่ในเมืองตากต่อไปตามเดิมอีก^{๑๓} จนกระทั่งถึง รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริเห็นว่าตัวเมืองเดิมเอาแม่น้ำไ้ว้างหลัง ในเวลาถอยทัพย่อมได้รับความลำบากเนื่องจาก แม่น้ำน้ำกว้างใหญ่ขวางกั้นอยู่ สู้ย้ายเมืองข้ามฟากมาตั้งอยู่อีกฝั่งหนึ่งไม่ได้ เพราะการที่ย้ายมาตั้งฟากนี้จะทำให้มีแม่น้ำขวางหน้า เป็นเสมือนคูเมืองขนาดใหญ่ ทำให้เข้าศึกเข้าตีลำบาก ทั้งการที่จะส่งกองทัพไปช่วย หรือถอยทัพหนีเข้าศึกก็จะได้สะดวก เพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดให้ย้ายตัวเมืองตากจากที่เดิม มาตั้งใหม่ที่บ้านระแหง ซึ่งอยู่ตรงกันข้ามกับเมืองตาก ที่บ้านปามะม่วง^{๑๔} ตัวเมืองที่ย้ายมาใหม่นี้ตั้งอยู่ตำบลนี้เรื่อยมา จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

จากประวัติความเป็นมาของจังหวัดตากและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว พอที่จะมองได้ว่าจังหวัดตากในสมัยโบราณนับว่าเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าขาย การคมนาคมทางเรือ ระหว่างคนไทยกับมอญ และต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยังใช้เป็นเส้นทางคมนาคม

ระหว่างเชียงใหม่ นครสวรรค์ และกรุงเทพฯ เพราะในครั้งนั้นยังไม่มีทางรถไฟ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ลักษณะการทั้งบ้านเรือนของราษฎรในจังหวัดตากเป็นไปตามความยาวของแม่น้ำ ห่างจากฝั่งออกไปไม่ค่อยมีคนอาศัยอยู่ แต่อย่างไรก็ตามจังหวัดตากในสมัยก่อนก็ยังนับว่าเป็นเมืองที่

^{๑๒} ตีรี อมาตยกุล, อ้างแล้ว , หน้า ๒๘๕-๒๘๘

^{๑๓} ชาวเมืองตากเก่าที่ตำบลปามะม่วงนี้ ยังมีเหลือปรากฏอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้

^{๑๔} ชาวเมืองตากยังคงเรียกเมืองตากใหม่นี้ว่า เมืองระแหงอยู่จนกระทั่งทุกวันนี้

บริบูรณ์และครึกครื้นเมืองหนึ่ง สินค้าต่างเมืองมารวมกันหลายทาง คือ มาจากเมือง เชียงใหม่บ้าง เมืองมะละแหม่งบ้าง ขึ้นไปจากกรุงเทพฯ บ้าง ชาวพื้นเมืองในจังหวัดส่วนมากมีเชื้อสาย ลาวมากกว่าไทย^{๑๔}

ความสำคัญของจังหวัดตากอีกประการหนึ่งคือ เป็นเมืองหน้าด่านที่พม่าจะใช้เป็น เส้นทางเดินทัพ ตัวอย่างเช่น พระเจ้าบุเรงนองของพม่าได้ยกทัพเข้ามาทางด่านแม่ละเมาแขวงเมือง ตาก ทำสงครามกับไทยในสมัยแผ่นดินของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นต้น ยิ่งกว่านั้น จังหวัดตากยังเป็นเมืองที่ชุมนุมทัพเมื่อคราวที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จไปตี เมืองเชียงใหม่ตั้งได้ทรงสร้างพระเจดีย์ปรากฏไว้เป็นอนุสรณ์ได้ทราบจนทุกวันนี้

การจัดรูปการปกครองเมืองตามระบอบมณฑลเทศาภิบาล

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบการปกครองและบริหารราชการขึ้นใหม่ อันเป็นการปูพื้นฐานในการจัด ระเบียบการปกครองสมัยใหม่ โดยมีนโยบายรวมหัวเมืองต่างๆ ให้เข้าเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่ง อันเดียวอย่างเป็นปึกแผ่นมั่นคง คือเปลี่ยนจากแบบราชาธิราช มาเป็นแบบราชอาณาจักร ดังนั้น เมื่อ วันที่ ๒ เมษายน ๒๔๓๕ พระองค์จึงได้ประกาศจัดตั้งกระทรวงขึ้น ๑๒ กระทรวง มีการแบ่งการทำงานใน หน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละกระทรวงให้แน่นอนลงไป และแต่ละกระทรวงให้มีเสนาบดีเป็น หัวหน้ารับผิดชอบกระทรวงทั้ง ๑๒ กระทรวงที่จัดตั้งขึ้น คือ

๑. กระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อย ภายใต้วหัวเมือง

๒. กระทรวงกลาโหม มีหน้าที่ฝ่ายทหารและการป้องกันประเทศ

๓. กระทรวงนครบาลมีหน้าที่เกี่ยวกับการตำรวจ และรักษาความสงบเรียบร้อยใน

พระนคร

๔. กระทรวงการต่างประเทศ มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการต่างประเทศ

๕. กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหน้าที่เกี่ยวกับการเก็บภาษีอากร ใช้จ่าย เก็บ รักษา เงินของแผ่นดินโนวโรรส

๖. กระทรวงเกษตรพาณิชย์การ มีหน้าที่เกี่ยวกับการเกษตร และการค้าขาย ป่าไม้ แร่

๗. กระทรวงวัง มีหน้าที่เกี่ยวกับกิจการในพระราชวัง และกรมซึ่งใกล้เคียงกับราชการใน พระองค์

๘. กระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่เกี่ยวกับชำระความ อรรถคดี ทั้งแพ่งและอาญา

^{๑๔} "รายงานตรวจการคณะสงฆ์ จังหวัดกำแพงเพชรและจังหวัดตาก ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ ว.ศ. ๒๔๕๖", ตากสินมหาราชานุสรณ์, ปีที่ ๒๑, ๒๕๑๔ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๓), หน้า ๖๘

๙. กระทรวงโยธาธิการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการก่อสร้าง ทำถนน ขุดคลอง การไปรษณีย์ โทรเลข รถไฟ และการช่างทั้งหลาย

๑๐. กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา โรงเรียนและการบังคับบัญชา พระสงฆ์

๑๑. กระทรวงมุรธาธร มีหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนด กฎหมายและหนังสือราชการทั้งปวง

๑๒. กระทรวงยุทธานุการ มีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดทหารบก ทหารเรือ

แต่ละกระทรวงมีเสนาบดีเป็นหัวหน้าบังคับบัญชา และในการประชุมเสนาบดีของแต่ละกระทรวงเพื่อหารือข้อราชการนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานในที่ประชุมกระทรวงต่างๆ ที่กล่าวข้างต้นนี้ แต่ละกระทรวงมีกรมกอง ในสังกัดของตนมากน้อยตามความเหมาะสม และได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขต่อมาทุกรัชกาล ทั้งนี้ เพื่อความเหมาะสมตามเหตุการณ์ของบ้านเมืองและตามกาลสมัย

สำหรับการปกครองหัวเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้เป็นไปในทำนองเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เปลี่ยนเรียก ชื่อเสียใหม่ คือ มีการแบ่งการปกครองออกเป็น จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน และในรัชสมัยของพระองค์นี้ การปกครองหัวเมืองในรูปการแบ่งอำนาจในการปกครองหัวเมืองได้ปรากฏเป็นรูปร่างเด่นชัดขึ้น เมื่อได้มีการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ซึ่งต่อมาได้ยกเลิกและประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. ๒๔๕๓ แทน ซึ่งได้ถือเป็นหลักมาจนกระทั่งทุกวันนี้ จะมีการแก้ไขบ้างก็เพียงบางมาตราเพื่อความเหมาะสมในการปกครองเท่านั้นและได้เปลี่ยนการปกครองหัวเมืองเรียกเป็น การปกครองท้องที่ตามชื่อพระราชบัญญัติ

อนึ่ง ตั้งแต่รัชสมัยของรัชกาลที่ ๕ เรื่อยมาจนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ได้ทรงดำริจัดตั้งมณฑลและภาคขึ้นโดยรวมหลาย ๆ จังหวัดขึ้นเป็นมณฑล มีข้าหลวงใหญ่หรือข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ปกครองขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และต่อมาได้โอนมาขึ้นอยู่กับสังกัดกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ และในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการจัดตั้งภาคขึ้นหลาย ๆ มณฑลรวมกันเป็นภาคและมีอยู่ ๔ ภาค คือ ภาคพายัพ ภาคปักษ์ใต้ ภาคอีสาน และภาคตะวันตก มีอุปราชซึ่งเป็นพระราชวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ปกครองขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ แต่การจัดรูปการปกครองโดยมีภาคนี้ได้นำมาใช้เพียง ๑๐ ปี เท่านั้น และได้ยกเลิกไปเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๖๙ คงเหลือแต่มณฑล และให้มณฑลต่าง ๆ นี้มาขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยในปี ๒๔๖๙ ดังที่กล่าวมาแล้ว สำหรับจำนวนมณฑลนี้มีได้มีจำนวนแน่นอน คงเพิ่มลดกันตลอดมาเพื่อความสะดวกเหมาะสมในการปกครอง จนในที่สุดในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองคงเหลือเพียง ๑๐ มณฑล และได้ยกเลิกไปหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว^{๑๕}

^{๑๕} เจริญสุข ศิลพานันท์ "เรียนประวัติการปกครองและการบริหารงานของไทยใน ๓๐ นาที" วารสารตาก, มกราคม, ๒๕๒๖

อนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้มีการรวมหัวเมืองจัดเป็นมณฑลเทศาภิบาลขึ้นอีก ๓ มณฑล คือ มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ และมณฑลกรุงเก่า จังหวัดตากในสมัยนั้นจัดเป็นหัวเมืองที่ขึ้นกับมณฑลนครสวรรค์เรื่อยมา จนกระทั่งได้มีการยกเลิกไป

การจัดรูปการปกครองในสมัยปัจจุบัน^{๑๖}

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ ระบอบการปกครองได้เปลี่ยนมาเป็นระบอบประชาธิปไตย หรือปรมาตญาสิทธิราชย์ซึ่งหมายความว่า การปกครองโดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของชาติ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจทั้ง ๓ ได้แก่ อำนาจนิติบัญญัติ บริหารและตุลาการ โดยทางสภาผู้แทนราษฎร ทางคณะรัฐมนตรีและทางศาลตามลำดับ

ปัจจุบันนี้การจัดระเบียบการบริหารงานทางการปกครองของประเทศ ได้แบ่งลักษณะการปกครองออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. ส่วนกลาง คือ กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ และส่วนราชการอื่นที่เทียบเท่า
๒. ส่วนภูมิภาค ได้แก่ จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการปกครองในการแบ่งอำนาจในการปกครอง
๓. ส่วนท้องถิ่น ได้แก่ เทศบาล สุขาภิบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และสภาตำบล และการปกครองท้องถิ่นรูปพิเศษ คือ กรุงเทพมหานครและเมืองพัทยา ตามกฎหมายที่ว่าด้วยการจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่นของกรุงเทพมหานครและเมืองพัทยา ซึ่งเป็นการปกครองท้องถิ่นในรูปการกระจายอำนาจในทางปกครอง

องค์การปกครองท้องถิ่นทุกรูปได้ถูกจัดตั้งโดยอาศัยอำนาจกฎหมาย และมีอำนาจหน้าที่ตามที่กฎหมายที่เกี่ยวข้องได้กำหนดไว้ และมีสภาพเป็นนิติบุคคล เว้นแต่ในรูปสภาตำบล ได้จัดตั้งขึ้นโดยคำสั่งของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๓๒๖ ลงวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๑๕

^{๑๖} เจริญสุข ศิลปพันธุ์, เฟื่องอ้าง. หน้า ๑๘-๑๙